

KLAUDIA SKRĘŻYNA
(UNIwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie)

POMIĘDZY MIASTEM A WSIĄ
PRZESTRZEŃ MAŁYCH OŚRODKÓW MIEJSKICH
A JEJ UŻYTKOWNICY W EPOCE NOWOŻYTNEJ
NA PRZYKŁADZIE SŁOMNIK¹

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest wniknięcie poprzez materiał archiwalny w przestrzeń omawianego miasta. Przestrzeń tę podzielono na cztery przenikające się rodzaje: gospodarczą, sakralną, publiczną i prywatną.

Materiał źródłowy, na którym oparto artykuł, to zbiór akt luźnych miasta Słomniki, akta sądu wielkorządowego krakowskiego, akta metrykalne słomnickiej parafii, lustracje królewszczyn, rewizje i rachunki wielkorządców krakowskich, jak i inne materiały rozproszone po polskich archiwach i bibliotekach.

W pracy badany jest czas pomiędzy XVI a końcem XVIII wieku, jednak z uwagi na ciągłość pewnych zjawisk, w celu ich wyjaśnienia niezbędne było cofnięcie się do średniowiecza, kiedy to wraz z lokacją miasta powstał jego układ przestrzenny.

SŁOWA KLUCZOWE

małe miasto, przestrzeń, historia nowożytna

---

¹ Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego pt. „Mikroświat jednej z królewskich włości. Społeczno-gospodarczy obraz słomnickiego klucza dóbr pomiędzy XVI a XVIII wiekiem”, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/N/HS3/01238.

INFORMACJE O AUTORCE

Klaudia Skrzężyna
Katedra Historii Nowożytnej
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
klaudia.skrezyna@wp.pl

UWAGI WSTĘPNE

Miasto Słomniki było typowym przykładem ośrodka niewielkiej wielkości, zaliczanym przez Henryka Samsonowicza i Marię Bogucką do miast trzeciej kategorii, które na obszarze Rzeczypospolitej około 1500 roku stanowiły 33,6% wszystkich miast². Słomniki leżą w Małopolsce, w odległości dwudziestu pięciu kilometrów od Krakowa w kierunku północnym. Przez cały okres nowożytny należały do powiatu proszowskiego. Jego specyfiką było sąsiedztwo krakowskiej metropolii, które zaważyło na profilu gospodarczym miasta.

POŁOŻENIE MIASTA, TOPOGRAFIA I UKŁAD PRZESTRZENNY

Nowożytne miasto Słomniki zawdzięcza swój układ przestrzenny lokacji z czasów króla Kazimierza Wielkiego³. Przestrzeń Słomnik przekształciła się wówczas z osady służebnej o owalnicowej formie⁴ w miasto posiadające zaplanowaną strukturę przestrzenną. Centrum osadnicze Słomnik usytuowano na wzgórzu oto-

---

² W Rzeczypospolitej istniało wówczas dwieście trzydzieści jeden miast trzeciej kategorii wśród sześciuset osiemdziesięciu ośmiu wszystkich miast. Należy nadmienić, iż funkcjonowały jeszcze mniejsze ośrodki miejskie, zaliczane do czwartej kategorii, których liczba wynosiła trzysta sześćdziesiąt trzy (52,1% wszystkich miast). Łącznie małe miasta trzeciej i czwartej kategorii stanowiły 72% miast. M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 115–119.

³ Pierwsza wzmianka o Słomnikach pochodzi z 1287 roku (*Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. II, Kraków 1886, nr 506). Lokacja Słomnik miała miejsce pomiędzy 1340 a 1358 rokiem. W 1340 roku Kazimierz Wielki, fundując kaplicę Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Katedrze Krakowskiej, uposaża ją m.in. dziesięciną ze Słomnik. Dokument nie wspomina, jakoby Słomniki były wówczas miastem. Natomiast w 1358 roku Kazimierz Wielki poszerzył uposażenie istniejącego już miasta (*Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej Św. Wacława*, t. I, Kraków 1874–1883, nr 169; *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. I, Warszawa–Wrocław–Kraków 1962, nr 86).

⁴ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333–1370)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 98.

czonym od południa i południowego zachodu doliną rzeki Szreniawy. W układzie przestrzennym zastosowano często występujący w XIV-wiecznych lokacjach małopolskich układ szachownicowo-centralny, o dziewięciu polach. Zgodnie z nim powierzchnię miasta podzielono na dziewięć kwadratów, z których środkowy stanowił rynek. Umieszczono go na części zbocza o łagodnym spadku. Z jego narożników wybiegały pary ulic. Przy pierzejach rynkowych i w narożnikach układu umieszczono bloki zabudowy, tak zwane działki siedliskowe. Jedno z dziewięciu pól zajął zespół kościoła parafialnego, usytuowany przy południowo-zachodnim narożniku rynku. Specyfiką słomnickiego układu przestrzennego była znaczna jak na tego typu ośrodek powierzchnia rynku, stanowiąca około 1,8 hektara, zaś powierzchnia całego centrum osadniczego Słomnik przeznaczonego pod zabudowę w czasach lokacji wynosiła jedynie 10 hektarów. Zaplecze rolnicze stanowiło obszar 30 hektarów. Miasto nie posiadało stałych umocnień ze względu na obronne położenie, na skarpie otoczonej rzeką i mokradłami⁵. Bloki zabudowy były jednofrontowe o znacznej głębokości, wynoszącej około 90 metrów⁶, co wskazuje na istnienie ogrodów na zapleczu działek siedliskowych⁷. Ta forma przestrzeni przetrwała od połowy wieku XIV do dziś⁸. Nadanie Słomnikom praw miejskich wiązało się z akcją osadniczą prowadzoną przez króla Kazimierza Wielkiego oraz z gospodarczym rozwojem Krakowa jako stolicy państwa⁹.

Przez Słomniki w średniowieczu biegło kilka kluczowych dla gospodarki państwa dróg. Wiódł tędy międzynarodowy szlak z Węgier przez Kraków do Wielkopolski, Prus i dalej nad Bałtyk. Tak zwana *via magna* w średniowieczu była najważniejszą drogą handlową biegnącą przez Polskę¹⁰. Dla Słomnik ważne były także drogi solne, omijające ze względów ekonomicznych Kraków. Jedna z nich prowadziła z Bochni przez przewóz na Wiśle w Ujściu Solnym, Proszowice, stamtąd do Słomnik i dalej do Wielkopolski. Druga, wymieniana przez Jana Długosza, zwana „prasolką”, biegła z Wieliczki na wschód od Krakowa przez przewóz na

---

⁵ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, Kraków 2004, cz. I, s. 152, 155, 174; cz. II, s. 223–226.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Gdyby połączyć domniemany areal miasta przeznaczony pod zabudowę (ok. dziesięć hektarów) i dziesięć łąnów frankońskich, o które poszerzył uposażenie miasta Kazimierz Wielki w 1358 roku (ok. trzysta hektarów), mielibyśmy powierzchnię miasta lokowanego wraz z zapleczem rolniczym, stanowiącą ok. trzysta dziesięć hektarów. Dodając do tego teren, na którym przepływała rzeka, w przybliżeniu uzyskalibyśmy obszar dzisiejszego miasta, stanowiący trzysta czterdzieści trzy hektary. Zob. GUS, *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2013 r. Informacje i opracowanie statystyczne*, Warszawa 2013, s. 94; B. Krasnowolski, op. cit., s. 223–225.

⁹ A. Berdecka, op. cit., s. 40–41.

¹⁰ S. Weymann, *Ćla i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*, Poznań 1938, s. 104.

Wiśle w Mogile do Słomnik i dalej ku Polsce centralnej¹¹. Tam obie drogi łączyły się przy komorze celnej na rzece Szreniawie¹². Z Litwą natomiast miasto uzyskiwało połączenie poprzez drogę stanowiącą część traktu z Bochni, na odcinku ze Słomnik do Proszowic. Przez Proszowice bowiem przebiegała droga z Krakowa do Wiślicy, Nowego Korczyna, Sandomierza, Lublina i stamtąd na Litwę¹³.

O ile w czasach średniowiecza Kraków, a przez to i Słomniki, posiadał korzystne położenie w systemie ówczesnych handlowych szlaków tranzytowych, o tyle w epoce nowożytnej, po unii polsko-litewskiej, stał się miastem leżącym na uboczu. W XVI wieku najważniejsze szlaki handlu tranzytowego krzyżowały się w centrum państwa, omijając Kraków i Słomniki. Jednakże na Kraków kierowali się kupcy od granic siedmiogrodzkich i węgierskich do komór małopolskich: Krakowa, dalej Będzina, Oświęcimia, Kozich Głów lub Wielunia, Krzepic, Wieruszowa, jak i do tak zwanego Niższego Śląska, dalej Lipska, Berlina, Frankfurtu i z powrotem¹⁴. W XVI–XVIII wieku Słomniki z Krakowem łączył wygodny i dobrze utrzymany trakt, dlatego też słomniccy mieszczenie mieli łatwy dostęp do traktu łączącego Małopolskę ze Śląskiem i krajami niemieckimi, gdzie koncentrował się polski handel bydłem i nierogacizną.

Słomniki leżały ponadto w epoce nowożytnej na szlaku pocztowym łączącym Kraków z Warszawą. W drugiej połowie XVIII wieku wytworzyła się druga droga. Jechano nią z Krakowa przez Michałowice do Widomej, gdzie zbaczano z dawnego szlaku pocztowego, omijając Słomniki, aby kierować się przez Kacice, Giebułtów, Wodzisław, Mierzwę, Jędrzejów do Małogoszczy i dalej, tak jak biegł szlak pocztowy warszawski. Ten wariant drogi zwano drugim traktem furmańskim warszawskim¹⁵.

Nieopodal Słomnik przebiegała droga Kraków–Radom, przecinająca Zagłębie Staropolskie. Z Krakowa jechano przez Michałowice, Widomą, Giebułtów, Wodzisław, Jędrzejów, Chęciny, Kielce, do Radomia i dalej do Warszawy¹⁶.

Miasto posiadało także połączenie z traktem pocztowym Kraków–Lublin poprzez odcinek drogi ze Słomnik do Proszowic, uczęszczanej przez cały okres nowożytny. Trakt pocztowy zaś przebiegał z Krakowa przez Proszowice, Sandomierz do Lublina¹⁷.

¹¹ Ibidem, s. 110–111.

¹² Z. Pećkowski, *Ziemia miechowska. Zarys dziejów osadnictwa do końca XVIII wieku*, Kraków 1992, s. 19–21.

¹³ Ibidem, s. 66.

¹⁴ M. Kluczykowski, *Kraków jako ośrodek towarowy małopolski zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku*, Warszawa 1963, s. 20.

¹⁵ Ibidem, s. 21.

¹⁶ Ibidem, s. 23.

¹⁷ Ibidem, s. 21.

ELEMENTY PRZESTRZENI MIASTA SŁOMNIKI

PRZESTRZEŃ GOSPODARCZA

W przestrzeni gospodarczej Słomnik można wyróżnić obszar handlowy, produkcyjny, usługowy i rolniczy. Handlowano przede wszystkim na ogromnych rozmiarów jak na niewielkie miasto rynku, który zapełniał się podczas targów, jarmarków. Pomimo zmian przebiegu głównych szlaków handlowych w epoce nowożytnej Słomniki nadal miały dobre połączenie z Krakowem oraz ze Śląskiem, co wykorzystywali mieszczenie słomniccy, których część zajmowała się handlem, łącząc to często z innymi zajęciami. Słomniczanie sprzedawali towary w miejscu swego zamieszkania i najbliższej okolicy, w Krakowie, jak również prowadzili swą działalność na odleglejszych rynkach Śląska czy Saksonii.

Targi w Słomnikach odbywały się już w czasach średniowiecza. W 1454 roku król Kazimierz Jagiellończyk zezwolił mieszczanom ze Słomnik na wolne sprowadzanie i sprzedaż soli z żup wielickich oraz na wybieranie targowego¹⁸, co poświadcza istnienie targu, jak i prowadzenie przez mieszczan słomnickich handlu solą. Datowanie poświadczonego w 1454 roku targu w Słomnikach można jeszcze cofnąć w czasie. Zezwolenie Kazimierza Jagiellończyka na wybieranie targowego¹⁹ mogło być potwierdzeniem targu cotygodniowego (Słomniki uzyskały je już w czasie lokacji). W 1549 roku Zygmunt August ustanowił wolniznę na mięso podczas targu czwartkowego²⁰. Z kolei Jan Kazimierz w 1660 roku nadał Słomnikom przywilej na targ cotygodniowy w niedzielę²¹.

Słomnicki rynek zapełniał się także podczas licznych jarmarków, jakie nadali miastu polscy królowie. Jeszcze w średniowieczu przywilejem Kazimierza Jagiellończyka mieszczenie słomniccy otrzymali dwa jarmarki przypadające w nieodległych od siebie terminach: jeden na św. Bartłomieja (24 sierpnia), zaś drugi na Podwyższenie Krzyża Świętego (14 września)²². Zygmunt August nadał jarmark św. Agnieszki (21 stycznia), a w 1570 roku na św. Marcina (11 listopada)²³. W 1616 roku nowy jarmark na święto Znalezienia Krzyża Świętego (3 maja) nadał miastu Zygmunt III²⁴. Kolejne dwa jarmarki: na św. Jakuba Apostoła (25 lipca) i pierwszą niedzielę po św. Michale (pierwsza niedziela po 29 września)

---

¹⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Akta Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW), rkps 2165, s. 20.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ AGAD, KRSW, rkps 2165 e, s. 209.

²¹ Ibidem, s. 210; *Lustracja województwa krakowskiego 1569–1664*, cz. III, opr. A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, Warszawa 2005, s. 879.

²² AGAD, KRSW, rkps 2165 e, s. 206.

²³ Ibidem, s. 207.

²⁴ Ibidem, s. 208.

miasto otrzymało od Władysława IV w 1633 roku²⁵. Od Jana Kazimierza Wazy Słomniki zyskały przywilej na pierwszą niedzielę Wielkiego Postu²⁶.

Z częściowo zachowanych akt miasta Słomniki, mogących przynieść informacje o funkcjonowaniu poszczególnych jarmarków, zachowały się wzmianki o jarmarku na św. Marcina i na św. Jana Kantego (20 października). Choć w przywilejach miasta nie ma wzmianki o jarmarku na św. Jana Kantego, można go wiązać z przywilejem nadanym przez Władysława IV na pierwszą niedzielę po św. Micha-le. Natomiast jarmark św. Marcina funkcjonował jeszcze w końcu XVIII wieku²⁷.

Słomniki posiadały od wieków średnich prawo składu na sól, stąd niektórzy z mieszczan specjalizowali się w handlu solą. Dużych rozmiarów słomnicki rynek był idealnym miejscem na obrót tym towarem. Handlarze solą w Słomnikach wzmiankowani są w latach 1530–1564. Płacili podatek na rzecz wielkorządców krakowskich w wysokości 24 groszy na kwartał²⁸. W 1660 roku w lustracji wspomniano, że nie było już w mieście żadnego prasola, przez co prowent zaginął. Żalili się wówczas mieszczanie słomniccy, iż sąsiednie miasto Miechów odebrało im skład soli²⁹.

Jak zauważa Andrzej Wyrobisz, małe miasta odgrywały rolę pośredników pomiędzy wielkim handlem, uprawianym przez kupców z dużych miast, a indywidualnym producentem. Wedle tego badacza poprzez małe miasta odbywał się skup krajowych wyrobów dla wielkiego handlu. Poparcie tej tezy przynoszą informacje o uprawianej przez Słomniczan wymianie. W 1541 roku Jan Koster stary i jego syn Jan ze Słomnik kupili za 28 grzywien od pisarza wódatarstwa biskupstwa krakowskiego, szlachetnego Stanisława Świątnickiego, dziesięcinę snopkową z ról kmiecyh w Raciborowicach i Pielgrzymowicach³⁰. Zapis ten informuje, że mieszkańcy Słomnik specjalizowali się właśnie w skupowaniu płodów rolnych z okolicy i zapewne sprzedawali je dalej.

Słomniccy mieszczanie zajmowali się także dalekosiężnym handlem wieprzami, czyli wykastrowanymi samcami świni domowej przeznaczonymi na tucz. W 1765 roku Jakub Kurkiewicz, Mateusz Zygmuntowicz, Krzysztof Jędrychowski po zawarciu spółki kupczyli nierogacizną. Skupowali ją w okolicy i gnali na Śląsk

²⁵ *Lustracja województwa krakowskiego...*, op. cit., s. 836.

²⁶ *Ibidem*, s. 884.

²⁷ W 1775 roku Grzegorz Serwatkowicz, mieszczanin krakowski, kupił w Słomnikach na jarmarku św. Marcina woła. Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANKr.), *Teutonica* 72, s. 578.

²⁸ AGAD, Zbiór Popielów, rkps 260, s. 34–37 (1530 r.); rkps 262, s. 45–48 (1532 r.); rkps 263, s. 45–47 (1541 r.); AGAD, Metryka Koronna (dalej: MK), dz. XVIII, rkps 17, s. 136 (1564 r.)

²⁹ AGAD, MK, dz. XVIII, rkps 66, s. 145.

³⁰ W. Bukowski, *Marszowice*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, cz. IV, z. 1, Kraków 2006, s. 155.

i do Saksonii, gdzie odsprzedawali. Liczba wieprzów dochodziła do osiemdziesięciu sztuk³¹. Podobną spółkę zawarł Józef Plutecki z Maciejem Pierchalskim. Skupowali oni konie i świnię także po to, by gnać je na Śląsk³². Pierchalski okrył się jednak niesławą, nadużywając alkoholu i dokonując wielu oszustw: „w Śląsku Maciej Pierchalski, rozpiwszy się z Niemcami, wielkie kłótnie czynił...”³³.

Badania Franza Irsiglera dotyczące Kolonii i Hansa Ammana skupiające się na Norymbergii wskazują, że miasteczka znajdujące się w strefie oddziaływania silnego ośrodka (tak możemy mówić o Słomnikach, leżących nieopodal Krakowa) były wciągane w orbitę przedsiębiorczości kupiectwa ośrodków metropolii, co nie pozbawiło ich samodzielności. Zachowywały niezależność gospodarczą, a każde z nich miało specyfikę działalności lokalnej. Miały także dojścia do odleglejszych rynków³⁴. Jak wynika ze wzmianek źródłowych, tezy dotyczące Kolonii i Norymbergii sprawdzają się w odniesieniu do Słomnik.

PRZESTRZEŃ HANDLOWO-USŁUGOWA

Pomiędzy przestrzenią handlową i usługową należy umieścić działające w mieście gospody, będące jednocześnie miejscem sprzedaży i wyszynku alkoholi. Karczma, inaczej szynk, gospoda, oberża czy gościniec (łac. *taberna*), był to budynek, w którym warzono i sprzedawano piwo i miód pitny. Karczmy przy ważniejszych drogach i w miastach dawały posiłki i obrok dla koni oraz zapewniały nocleg, stąd zwano je gościńcami. Sprzedawano w nich także różne wyroby, głównie spożywcze. Karczmy dostarczały też różnego rodzaju rozrywek, między innymi organizowano w nich tańce i zabawy³⁵. Słomnickie gospody spełniały wszystkie te funkcje³⁶.

W przestrzeń usługową należy wpisać także łaźnię, prowadzoną przez wójta od około 1560 roku najprawdopodobniej do potopu³⁷, czy szkołę świadczącą

---

³¹ ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słomniki, sygn. 287, s. 533–534, s. 1229–1230.

³² Ibidem, s. 1029–1030.

³³ Ibidem, s. 1039–1040.

³⁴ A. L. Jastrebeckaja, *Małe miasta: specyfika średniowiecznej urbanizacji w Europie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1995, nr 1, s. 37–38. Poświadczyć to może handel mieszczan słomnickich wieprzami na Śląsku.

³⁵ T. Lalik, *Karczma*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej polski do 1945 roku*, t. I, red. A. Mączak, Warszawa 1981, s. 296–297; B. Baranowski, *Polska karczma. Restauracja. Kawiarnia*, Wrocław 1979.

³⁶ W 1759 roku w gospodzie Józefa Pluteckiego w dzień jarmarku przebywającym tam z okolicznych wsi chłopom do tańca na skrzypcach grał Marcin zwany skrzypkiem z Waganowic. Karczmarz skupował owies dla koni, które służyły klientom szynku. ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słomniki, sygn. 287, s. 493.

³⁷ AGAD, MK, dz. XVIII, sygn. 17, s. 135; *Lustracja województwa krakowskiego*

usługi edukacyjne. Przykościelna szkoła jest wzmiankowana od 1444 roku³⁸. Kształcili się w niej między innymi przyszli studenci Uniwersytetu Krakowskiego³⁹.

Przestrzeń *stricte* produkcyjna to różnego rodzaju warsztaty rzemieślnicze. Słomniczanie specjalizowali się w rzemiosłach: rzeźniczym⁴⁰, piekarskim⁴¹, szewskim⁴², krawieckim⁴³, kuśnierskim⁴⁴, powroźniczym⁴⁵ i sukienniczym⁴⁶.

1564, cz. I, oprac. J. Małecki, Warszawa 1962, s. 111.

³⁸ H. Pomykański, *Zarys dziejów Słomnik do końca XVI wieku*, „Rocznik Naukowo Dydaktyczny WSP”, z. 35, „Prace Historyczne V”, 1970, s. 73.

³⁹ Na Uniwersytet Krakowski w 1427 roku zapisał się Jakub, syn Stefana; w 1428 roku Mateusz, syn Stanisława; w 1433 roku Andrzej, syn Floriana; w 1442 roku Stanisław, syn Mateusza – *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. I, Kraków 1887, s. 47, 65, 70, 103. W epoce nowożytnej na uniwersytet zapisali się: w 1586 roku Wojciech, syn Wawrzyńca Supcickiego; w 1620 roku Sebastian, syn Szymona Bogiła (Bagielowskiego), w 1750 roku Józef, syn Bartłomieja Zamoyskiego; w 1752 roku Jan Zamoyski, brat poprzedniego; w 1763 roku Stanisław, syn Błażeja Starnawskiego, w 1761 roku Franciszek, syn Józefa Pluteckiego, w 1762 roku Marcin, syn Wojciecha Łabusiewicza, w 1765 roku Józef, syn Józefa Pluteckiego, w 1765 roku Kacper, syn Łukasza Krzanowskiego, w 1767 roku Michał, syn Mateusza Hibikiewicza, oraz Michał, syn Bartłomieja Zamoyskiego; w 1768 roku Maciej, syn Józefa Pluteckiego; w 1773 roku Wincenty, syn Antoniego Zamoyskiego; w 1774 roku Kasper, syn Bartłomieja Zamoyskiego; w 1775 roku Mikołaj, syn Krzysztofa Machalskiego, oraz Paweł, syn Błażeja Starnawskiego. Zob. *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. III, s. 148; t. IV, s. 75; t. V, s. 95, 104, 132, 136, 140, 150, 159, 162, 163, 178, 183, 188.

⁴⁰ *Lustracja województwa...*, op. cit., s. 111; AGAD, Archiwum Publiczne Potoczek (dalej: APP), rkps 49, s. 150; Biblioteka Jagiellońska, rkps 7874, k. 73; ANKr., s. 525; ANKr., Teutonica 106, s. 155–156, 182–183.

⁴¹ AGAD, Zbiór Popielów, rkps 260, s. 34–37 (1530 r.); rkps 262, s. 45–48 (1532 r.); rkps 263, s. 45–47 (1541 r.); AGAD, APP, rkps 49, s. 151; ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słomniki, rkps 287, s. 953.

⁴² AGAD, Zbiór Popielów, sygn. 260, s. 34–37 (1530 r.); sygn. 262, s. 45–48 (1532 r.); sygn. 263, s. 45–47 (1541 r.); ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słomniki, sygn. 287, s. 1067; ANKr., Teutonica 72, s. 347–348, 348–349; Teutonica 49, s. 11.

⁴³ ANKr., Cechy rzemieślnicze miast i wsi małopolskich, Cech krawców, sukienników i tkaczy w Słomnikach, sygn. 29/199/16–37, s. 1–168; ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słomniki, rkps 287, s. 376, 1067; Teutonica 72, s. 351, 394–396.

⁴⁴ Zygmunt III w 1569 roku poświadczył statut cechu kuśnierzy: *Lustracja województwa...*, op. cit., s. 419; ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słomniki, rkps 287, s. 376; ANKr., *Castr. Crac.* 899, s. 919–922; Teutonica 72, s. 461–463.

⁴⁵ ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słomniki, sygn. 287, s. 376, 1067.

⁴⁶ Ibidem, s. 911–920; ANKr., Cechy rzemieślnicze miast i wsi małopolskich, Cech krawców, sukienników i tkaczy w Słomnikach, sygn. 29/199/16–37, s. 1–168.

PRZESTRZEŃ ROLNICZA

Słomniki leżały w regionie pszeniczno-jęczmiennym, w spichlerzu zbożowym Małopolski zachodniej, rozciągającym się na północ od Krakowa, wzdłuż Wisły, aż do Sandomierza. Wymiana zboża i innych produktów rolnych koncentrowała się na targu kleparskim, odbywającym się w poniedziałki⁴⁷. Najwięcej zboża na targ na Kleparzu dostarczano z miejscowości położonych w odległości 3–9 mil (22–65 km) od Krakowa, w tym z okolic Proszowic, Koszyc, Słomnik, Miechowa, Kazimierzy Wielkiej⁴⁸. Główny kierunek wymiany zbożem przebiegał z północy na południe, z terenów położonych na północny wschód od Krakowa na tereny podgórskie i górskie województwa krakowskiego, także rejon Gór Świętokrzyskich⁴⁹.

Rolnictwo zapewniało też przekupniom czy rzemieślnikom podstawę egzystencji w czasach niepokoju i zastoju w handlu oraz produkcji. Z tychże względów wielu z mieszczan słomnickich zajmowało się rolnictwem. Działalność ta miała ogromny wpływ na przestrzeń Słomnik, gdyż wprowadzała w miejską przestrzeń elementy zarezerwowane dla wsi: pola uprawne, łąki, pastwiska, ogrody, stodoły, obory, chlewiki itp.

Podstawę dla rolnictwa zapewniały grunty, jakie miasto otrzymało w czasie lokacji. Pośród roślin uprawnych poświadczone są zboża oraz chmiel, którego uprawa wiązała się z wyszynkiem alkoholu. Mieszczanie płacili podatek od chmielników, czyli ogrodów przeznaczonych na uprawę tejże rośliny⁵⁰. W 1530 roku podatek od domów zapłaciło osiemdziesięciu ośmiu mieszczan, zaś od ziemi – osiemdziesięciu pięciu⁵¹. I tak na przykład z około stu pięćdziesięciu gospodarstw domowych (właściciele domów i komorników) płacących hibernę w 1768 roku dwadzieścia dziewięć posiadało rolę, a jedenaście – ogrody⁵². Dane te można mnożyć, a większość z nich wskazuje, że właściciele domów posiadali także ziemię uprawną.

Grunt rolny był lokatą kapitału. Przynosił dochód ze zbiorów, a w razie potrzeby zaciągnięcia pożyczki można go było zastawić. W 1645 roku Waw-

---

⁴⁷ M. Kluczykowski, op. cit., s. 38–39.

⁴⁸ Ibidem, s. 39.

⁴⁹ Ibidem, s. 46.

⁵⁰ Mieszczanie słomnickcy płacili podatek od chmielników przez cały okres nowożytny do rozbiorów. AGAD, Zbiór Popielów, sygn. 260, s. 40 (1530 r.); sygn. 262, s. 51 (1532 r.); sygn. 263, s. 50 (1548 r.); sygn. 289, s. 389 (1739r.).

⁵¹ AGAD, Zbiór Popielów, sygn. 260, s. 38–38 verso.

⁵² ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słomniki, sygn. 287, s. 633–637. W XVIII wieku wzmiankowane są ogrody zwane chmielnikami, usytuowane we wschodniej części miasta, poza zabudową mieszkalną, przy Kwietnej Górze – ibidem, sygn. 279, s. 1113 (lata 1777–1789).

rzyniec Baczański obligował sumę dwustu złotych na kwarcie roli zwanej Hackowska. W 1772 roku takową pożyczkę w wysokości stu dwudziestu złotych pod zastaw ziemi uczyniła Stanisławowa Ratkiewiczowa na półkwarcie roli u Kazimierza Starnawskiego, z której pożyczkodawca mógł zasiewać i zbierać plony przez dwa lata⁵³.

PRZESTRZEŃ SAKRALNA

Na sakralny obszar miasta Słomniki składały się kościół parafialny z dzwonnica⁵⁴ i cmentarzem oraz przyszpitalny kościół św. Doroty z cmentarzykiem. Pierwszy, drewniany kościół parafialny został wzniesiony w Słomnikach w czasie lokacji. Po jego pożarze w XVII wieku wybudowano kolejny, również drewniany, który zachował się do 1890 roku⁵⁵. Pod koniec XVIII wieku kościół ten był jednak w bardzo złym stanie. Wizytator słomnickiej parafii obwinił za jego stan proboszcza, który widział przede wszystkim potrzebę wzniesienia plebanii i zabudowań gospodarczych, nie dbając o reperację kościoła i ochronę znajdujących się w nim obrazów ani o mieszczan słomnickich, których nazywał „niespornymi owieczkami”⁵⁶.

Kościół parafialny ulokowano na skraju lessowej skarpy, poniżej której płynie rzeka Szreniawa. Jego położenie wiązało się z pierwotnym wezwaniem św. Michała Archaniola. Świątynie, których patronem był ten święty, zazwyczaj znajdowały się na skalistych wzgórzach. Tradycja kościelna mówi, że ów święty objawił się właśnie na skale⁵⁷. Najbardziej znanym przykładem świątyni ku czci św. Michała Archaniola położonej na wzgórzu jest opactwo Mont Saint Michel⁵⁸, a w Polsce kościół Paulinów na Skałce w Krakowie, obecnie pod wezwaniem św. Stanisława⁵⁹.

Plac kościelny wraz z otoczeniem stanowiły jedną z najważniejszych przestrzeni miasta. Tu odbywały się procesje, tu co niedzielę przychodzili wszyscy mieszczanie, wraz z okolicznym chłopstwem należącym do słomnickiej parafii, tu odprawiano egzekwia pogrzebowe i chowano zmarłych.

W kościele chowano zasłużonych dla miasta obywateli lub osoby, które było stać na takowy pochówek⁶⁰. Większość mieszkańców spoczywała na przy-

⁵³ ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słomniki, sygn. 287, s. 911.

⁵⁴ Ibidem, s. 387.

⁵⁵ J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, Radom 1917, s. 214–221.

⁵⁶ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Dekanat Skała, AV 55, s. 236.

⁵⁷ E. Klima, *Przestrzeń sakralna miasta*, Łódź 2011, s. 34.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa*, t. I, Kraków 1992, s. 87–88. Wezwanie św. Michała nosił także najstarszy kościół na Wawelu: ibidem, s. 84–85.

⁶⁰ Z wielką pompą odbył się w 1746 roku pochówek byłego wójta sądowego i raj-

kościelnym cmentarzu⁶¹. W XVIII wieku istniał jeszcze cmentarz przy kościełku św. Doroty⁶², będącym wcześniej przyszpitalną kaplicą. Szpital został zniszczony, kościółek jednak pozostał.

Przestrzeń sakralną mieszkańcy miasta i wiejscy parafianie wypełniali w czasie uroczystości rodzinnych, świąt kościelnych i odpustów. Obecność stanowiła nie tylko wyraz woli mieszkańców. Niejednokrotnie byli oni zmuszani do uczestnictwa w niej. Według statutu cechu sukienników z 1777 roku nowy mistrz miał obowiązek odprawiać posługi kościelne dopóty, dopóki nie został przyjęty do cechu kto inny. Zapisano w nim: „brat młodszy cechowy będzie służył z powinności, który także świece w kościele na chwałę bożą powinien palić i gasić, na każdą Świętą Niedzielę i nieszpory, kiedy kadzą ołtarze jeżeliby nie palił świec”⁶³. Statut tegoż cechu pod karą pieniężną przewidywał ponadto obowiązkową obecność każdego z mistrzów i towarzyszy cechowych z żonami i czeladzią na pogrzebach współtowarzyszy cechu bądź członków ich rodzin. Trumnę z ciałem zmarłego mieli nieść czterej towarzysze⁶⁴.

Przestrzeń sakralną współtworzył także kościół św. Doroty⁶⁵, działający początkowo jako kaplica przyszpitalna, a po pożarze lecznicy jako odrębna kaplica. W wizytacji biskupiej z 1783 roku zapisano, że lud doznawał wiele łask płynących z wizerunku patronki, który znajdował się w kościółku⁶⁶.

W przestrzeń sakralną można wpisać także wspomniany szpital, który był formą działalności charytatywnej parafii oraz mieszczan wobec kalek i osób starszych. Funkcjonował przez cały okres nowożytny, do lat pięćdziesiątych XVIII wieku. Wzmiankowany jest w wizytacjach biskupich z lat 1598⁶⁷, 1618⁶⁸, 1629⁶⁹, 1727⁷⁰, 1748⁷¹. Szpital był budowlą drewnianą pokrytą strzechą. Po pożarze nigdy go nie odbudowano⁷².

---

cy Krzysztofa Przechyńskiego, pochowanego w kościele (Archiwum Diecezjalne w Kielcach, Akta metrykalne parafii Słomniki, ks. VI, s. 269).

⁶¹ Archiwum Diecezjalne w Kielcach, Akta metrykalne parafii Słomniki, ks. VI i VII.

⁶² Ibidem, ks. VII zgony, s. 2 (1777 r.), s. 9 (1778 r.), s. 14 (1779 r.).

⁶³ ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słomniki, sygn. 287, s. 915–916.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Dekanat Skała, AV Cap. 61, s. 64–65 (1727 r.).

⁶⁶ Ibidem, AV 55, s. 226.

⁶⁷ Ibidem, AV Cap. 15, s. 4.

⁶⁸ Ibidem, AV Cap. 40, s. 14.

⁶⁹ Ibidem, AV Cap. 42, s. 52.

⁷⁰ Ibidem, AV Cap. 61, s. 66.

⁷¹ Ibidem, AV 29, s. 43.

⁷² ANKr., Akta Komicy Cywilno-Wojskowej woj. krakowskiego, It. 153, s. 32, 1233.

PRZESTRZEŃ PUBLICZNA

Tak jak to bywa w każdym mieście, także w Słomnikach jednym z najważniejszych budynków użyteczności publicznej, odróżniającym miejscowość od wsi, był ratusz. Symbol władzy samorządu miejskiego. W 1570 roku król Zygmunt August zezwolił na postawienie ratusza na pustym placu, zwanym ratusznym, co wskazuje na wcześniejsze istnienie tego rodzaju budowli⁷³. Jednak w mieście nie przeprowadzono nigdy prac archeologicznych, aby ustalić, kiedy powstał pierwszy „dom rady”⁷⁴. Kolejne wiadomości o istnieniu ratusza pochodzą z XVII i XVIII wieku. W 1689 roku arendarzem ratusza słomnickiego był Jakub Dąbrowski. Posiadał on własny ogród na południu miasta, przy rzece Szreniawie⁷⁵. W 1692 roku ratusz spłonął podczas pożaru⁷⁶. W 1744 roku kolejny budynek został wystawiony przez Jędrzeja i Reginę Jędrychowskich (mieszczan słomnickich) na podstawie kontraktu, jaki zawarli z miastem. Umowę zaaprobował wielkorządca krakowski. Na jej mocy Jędrychowscy zobowiązali się wznieść ratusz własnym sumptem, zostając jednocześnie jego tenutariuszami, przez co zostali zwolnieni na szesnaście lat z czynszu należnego miastu. Mogli w tym czasie czerpać pożytki i pobierać czynsz od cechowych słomnickich oraz mieszkać w budynku ratusza. W 1745 roku kontrakt ten przedłużono na dwadzieścia lat, zaś w 1746 roku został on ponownie zaaprobowany przez wielkorządcę krakowskiego. W 1765 roku urząd miasta Słomniki wniósł pozew o usunięcie Jędrychowskich z ratusza, gdyż przez dwa lata od upływu terminu, na który został zawarty kontrakt, zamieszkiwali w ratuszu i czerpali dochody z poddzierżawy, nie płacąc czynszów należnych. Miasto ubiegało się także o zapłatę osiemdziesięciu złotych zaległego czynszu. Na mocy wyroku wydanego przez wielkorządcę krakowskiego Jędrychowscy mieli ustąpić z ratusza. W 1765 roku Jakub Rutkiewicz został kolejnym tenutariuszem ratusza za kwotę stu pięćdziesięciu złotych rocznie minus wydatek, jaki miał ponieść na reparację, w wysokości dwudziestu pięciu złotych⁷⁷.

Ratusz przez cały okres nowożytny był budowlą drewnianą, składającą się z kilku pomieszczeń. Miały tam swoją siedzibę rada miejska i więzienie. Tam odbywały się sądy radzieckie i wójtowsko-lawnicze, a także wybory do rady miejskiej⁷⁸. Część izb ratuszowych wynajmowano cechom. W pomieszczeniach

⁷³ AGAD, KRSW, rkps 2165 e, s. 207.

⁷⁴ Ibidem, s. 183–212.

⁷⁵ ANKr., *Variae civitates et villae*, rkps 287, s. 329.

⁷⁶ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. 46, rkps 48, s. 95.

⁷⁷ ANKr., *Teutonica* 106, s. 34–36 (1765 r.).

⁷⁸ ANKr., *Variae civitates et villae*, rkps 287, s. 375, 1067, 1070, 1123.

ratusza mieszkali także jego arendarze⁷⁹. Ze spisu sporządzonego w 1791 roku przez Komisję Porządkową Cywilno-Wojskową Województwa Krakowskiego dla powiatów krakowskiego i proszowskiego dowiadujemy się, że „dom ratuszny” zamieszkiwało wówczas dwanaście osób⁸⁰.

W ratuszu, jako siedzibie władz miejskich, obowiązywały pewne normy zachowania. Nie można było używać tam słów wulgarnych, należało się zachowywać nienagannie, nie doprowadzać do bójek. Na ratusz powinno się stawiać trzeźwym⁸¹. Do zakłócenia autonomii przestrzeni ratusza doszło w 1705 roku. Okoliczna szlachta, wcześniej się upiwszy, dokonała napadu i pobiła burmistrza oraz rajców⁸². Także w 1789 roku w słomnickim ratuszu odbyła się rzecz niecodzienna. Ówczesny wójt, Grzegorz Plutecki, aby nie dopuścić do wpisania do ksiąg nowo wybranych rajców i wójta, zabrał księgi do domu. Gdy starszyzna miejska z supliką udała się do sądu wielkorządowego na Wawel, krewki wójt zorganizował nową elekcję, zaprosiwszy pozostałych w mieście do swego domu, będącego miejscem wyszynku alkoholu. Pijani udali się na ratusz, gdzie głosowali już po myśli wójta. Sprawa jednak dotarła do sądu wielkorządowego. Grzegorzowi Pluteckiemu zasądzono karę grzywny⁸³.

Słomniccy mieszczenie rozumieć, że przestrzeń publiczna ma służyć wszystkim mieszkańcom. Kiedy było trzeba, bronili jej wspólnie przed dewastacją. Tak się zdarzyło, gdy wójt Mikołaj Piątkiewicz w 1765 roku pozwolił na zniszczenie sadzawki na rynku, a na jej miejscu nakazał wybudowanie domu dla Stanisława Mularskiego. Mieszkańcy miasteczka siłą nie dopuścili do budowy domostwa i żądali reparacji stawu, który pełnił funkcję zbiornika przeciwpożarowego⁸⁴.

Ponieważ wszystkie parcele na rynku stanowiły już czyjaś własność, osoba chcąc posiadać tam dom musiała poczekać do czasu, gdy ktoś zechce takowy sprzedać, co było rzadkością. Pod koniec XVII wieku zastosowano jednak pewien fortel: rzeźnicze jatki usytuowane w rynku zamieniono na domy. W inwentarzu wielkorządców krakowskich z 1675 roku zapisano, iż „rzeźniczych jatek bywało sześć, teraz z nich chałupy porobili i mieszczenie w nich mieszkają. Rzeźnicy na podcieniach mięso sprzedają”⁸⁵.

---

⁷⁹ ANKr., Teutonica 106, s. 34–36.

⁸⁰ Była to rodzina Piątkowiczów, zapewne arendarzy ratusza, oraz komornicza rodzina Wilamoskich. W domu ratusznym mieszkał także z rodziną Stanisław Raczek, sługa miejski – ANKr., Akta Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych województwa krakowskiego, It 191, s. 773.

⁸¹ ANKr., *Variae civitates et villae*, rkps 287, s. 942.

⁸² ANKr., *Castr. Crac. Rel.* 132, s. 907–909.

⁸³ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 439, s. 153–158.

⁸⁴ ANKr., *Variae civitates et villae*, rkps 287, s. 1161–1164, 1227–1228.

⁸⁵ AGAD, APP, rkps 49, s. 150

PRZESTRZEŃ PRYWATNA

Słomniczanie od początku istnienia osady do końca XVIII wieku zamieszkiwali drewniane domy. Domy przyrynkowe w XVII i XVIII wieku posiadały podcień. Na tyłach domostw, szczególnie usytuowanych przy rynku, budowano oficyny, gdzie mieszkali krewni właściciela domu lub ludność komornicza⁸⁶.

Poszczególne ogrody, place i role nosiły nazwy, najczęściej pochodzące od nazwiska obecnych bądź dawnych właścicieli. Gdy dochodziło do kupna lub sprzedaży domostwa, określano go w stosunku do sąsiadów i kierunku geograficznego⁸⁷.

Z czasem części miasta zaczęto nazywać, przeważnie używając etymologii lokalizującej: Zamoście, Zastawie; charakteryzującej: Kwietnica, Kwietna Góra, Króliczka; bądź też kulturowej, jak Targowisko czy Sorys⁸⁸. Należy podkreślić, że nazwy te utrzymały się wśród miejscowej ludności do dziś, choć są nieoficjalne. Jedną z ciekawszych nazw jest Zastawie. Występuje w źródłach w XVIII wieku jako określenie terenu położonego wśród łąk, w okolicy rzeki Szreniawy, na północno-zachodnim skraju miasta, na granicy z Kacicami. Od XV wieku źródła milczą, jakoby w Słomnikach były stawy. Staw w mieście poświadczony jest jednak w czasach Kazimierza Wielkiego. W 1350 roku nadał on łąkę w królewskiej wsi Januszowice pod Słomnikami klasztorowi Cystersów z Mogiły w zamian za szkody, jakie spowodowała woda ze słomnickiej sadzawki, niszcząc młyn, łąkę i folwark w Kacicach. Mnisi mogli zbudować na rzece Szreniawie młyn z ogrodem, założyć karczmę i korzystać z drogi z Januszowic do zbudowanego młyna⁸⁹. W źródłach nie jest zapisane, w jakim miejscu znajdowała się owa sadzawka. Istnienie w obrębie miasta obszaru przylegającego do wsi Kacice nad rzeką Szreniawą, zwanego Zastawiem, świadczyć może o tym, że Zastawie pojawiające się w archiwaliach XVII-wiecznych wskazuje na lokalizację stawów istniejących jeszcze przed lokacją miasta, czyli przed 1358 rokiem. Krajobraz naturalny stanowiły Szreniawa, wzgórze zwane Kwietnicą lub Kwietną Górą, łąki i pastwiska.

⁸⁶ ANKr., *Variae civitates et villae*, rkps 287, s. 593.

⁸⁷ W 1689 roku Wojciech Wiączkowicz, wójt miasta Słomniki, wraz z małżonką sprzedali Wojciechowi Ciałkowi ogród „wolno leżący na południe między ogrodami z jednej strony ogrodu pana Łukasza Biesiadeckiego mieszczanina słomnickiego, z drugiej strony pana Jakuba Dąbrowskiego arendarza ratusza słomnickiego, ogród wymierzony i ograniczony przy rzece Szreniawie” – ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słomniki, sygn. 287, s. 329.

⁸⁸ Ibidem, s. 325–1234.

⁸⁹ *Monografia Opactwa Cystersów we wsi Mogile, cz. 2: Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego*, oprac. E. Janota, Kraków 1867, nr 68.

SYNKRETYZM PRZESTRZENI

Poszczególne kategorie przestrzeni mieszały się ze sobą, na przykład dzierżawiony przez osoby prywatne ratusz stawał się domem dla zamieszkującej go rodziny, wchodził także w przestrzeń usługową, część pomieszczeń wynajmowano jako izby cechowe. Dom rzemieślnika był elementem zarówno przestrzeni prywatnej, jak i handlowo-usługowej. Także procesja Bożego Ciała miała podobny charakter: była wyjściem z przestrzeni sakralnej do publicznej, stanowiącej element przestrzeni gospodarczej. Wywołana przestrzeń sakralna pojawiała się także w domach mieszczan, gdy wystawiano gromnicę do okna podczas burzy lub wtedy, gdy w domu zmarłego odprawiano egzekwia pogrzebowe lub przechodził kondukt żałobny przez miasto.

NADZWYCZAJNE WYDARZENIA

W obrębie miasta dochodziło niekiedy do wydarzeń niezwykłych. Na pewno był nim pierwszy synod kalwiński w Rzeczypospolitej, do którego doszło 25 listopada 1554 roku. Uczestniczyli w nim protestanci ministrowie i szlacheccy konwertyci⁹⁰. Miasto znajdowało się wówczas w rękach Stanisława Myszkowskiego, jednego z głównych przywódców kalwinistów w Małopolsce⁹¹. Plebanem słomnickim był wówczas dworzanin Myszkowskiego⁹².

PODSUMOWANIE

Liczne na obszarze Rzeczypospolitej małe miasta, takie jak Słomniki, w czasie lokacji otrzymywały swą formę przestrzenną. Wytyczone wówczas ulice, place, rynek, działki lokacyjne i ogrody determinowały działalność mieszkańców. Przestrzeń wówczas zaaranżowana nie zmieniła się wcale bądź zmieniała się tylko nieznacznie przez kolejne wieki. Mieszkający wykorzystywali ją w swej działalności rzemieślniczej, handlowej czy rolniczej. Kilka ulic wokół rynku wśród pól to charakterystyka przestrzeni małych miast. Ich ciasna zabudowana była swego rodzaju fenomenem. Łączyła elementy przestrzeni *stricte* miejskiej z detalami obszaru wiejskiego. Choć te skupiska ludności niewiele różniły się pod względem zabudowy mieszkalnej i gospodarczej od wsi, na którą w obu przypadkach składały się drewniane domy i budynki gospodarcze, to jednak

---

⁹⁰ *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. I, opr. M. Sipayłło, Warszawa 1966, s. 2–3.

⁹¹ H. Kowalska, *Myszkowski Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 395–399.

⁹² W. Urban, *Epizod reformacyjny*, Kraków 1988, s. 25.

pod względem organizacji tejże przestrzeni zabudowa małych miast różniła się od wiejskiej i miała inne cele. Wyznacznikiem miejskości była przestrzeń publiczna i usługowo-handlowa, którą współtworzyły rynek, ratusz, warsztaty rzemieślnicze. Podobne zaś dla wsi i małych miast były elementy przestrzeni sakralnej, takie jak kościoły, cmentarze, przestrzeni usługowo-handlowej: młyny, karczmy, oraz wszystkie elementy związane z rolnictwem.

BETWEEN TOWN AND COUNTRY. SPACE IN SMALL TOWNS AND ITS USERS IN THE EARLY MODERN ERA THE EXAMPLE SŁOMNIKI

ABSTRACT

The purpose of this article is to penetrate in the space of the Słomniki town through archival material. In order to structure the discussion was divided into public and private. In this first isolated area of public commercial, and religious space. These spaces are influenced each other, and depending on the circumstances serve other purposes. The source material on which this article is based loose collection of Słomniki town act, royal court records, Słomniki parish vital records, audits, revisions and bills of royal estates, as well as other materials scattered in Polish archives and libraries. Chronological period work includes the time between the sixteenth and the end of the eighteenth century, however, due to the continuity of certain phenomena in order to explain them it was necessary to go back to the Middle Ages, when the location of the town with its spatial layout was created.

KEYWORDS

Small town, space, early modern history

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

1. Archiwum Diecezjalne w Kielcach, Akta metrykalne parafii Słomniki, ks. VI, VII.
2. AGAD, Akta Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, rkps 2165, 2165 e.
3. AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. 46, rkps 48.
4. AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, rkps 49.
5. AGAD, Zbiór Popielów, rkps 260, 262, 263.
6. AGAD, Metryka Koronna, dz. XVIII, rkps 17, 66,
7. ANKr., Akta Wielkorządów Krakowskich, Teutonica 49, 72, 106

8. ANKr., Castr. Crac. 899.
9. ANKr., Castr. Crac. Rel. 132.
10. ANKr., Cechy rzemieślnicze miast i wsi małopolskich, Cech krawców, sukienników i tkaczy w Słownikach, sygn. 29/199/16–37.
11. ANKr., *Variae civitates et villae*, fascykuł Słowniki, sygn. 287.
12. Biblioteka Jagiellońska, rkps 7874.
13. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 439.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

1. *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. I, opr. M. Sipayłło, Warszawa 1966.
2. *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej Św. Wacława*, t. I, Kraków 1874–1883.
3. *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. II, Kraków 1886.
4. *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, cz. I, oprac. J. Małecki, Warszawa 1962.
5. *Lustracja województwa krakowskiego 1569–1664*, cz. III, opr. A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, Warszawa 2005.
6. *Monografia Opactwa Cystersów we wsi Mogile*, cz. 2: *Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego*, oprac. E. Janota, Kraków 1867, nr 68.
7. *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. I, Warszawa–Wrocław–Kraków 1962.

OPRACOWANIA

1. Baranowski B., *Polska karczma. Restauracja. Kawiarnia*, Wrocław 1979.
2. Berdecka A., *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333–1370)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
3. Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
4. Bukowski W., *Marszowice*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, cz. IV, z. 1, Kraków 2006, s. 155.
5. Główny Urząd Statystyczny, *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2013 r. Informacje i opracowanie statystyczne*, Warszawa 2013.
6. Jastrebeckaja A. L., *Małe miasta: specyfika średniowiecznej urbanizacji w Europie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1995, nr 1.
7. Klima E., *Przestrzeń sakralna miasta*, Łódź 2011.
8. Kluczykowski M., *Kraków jako ośrodek towarowy małopolski zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku*, Warszawa 1963.
9. Kowalska H., *Myszkowski Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
10. Krasnowolski B., *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. I–II, Kraków 2004.
11. Lalik T., *Karczma*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej polski do 1945 roku*, t. I, red. A. Mączak, Warszawa 1981.

12. Pęckowski Z., *Ziemia miechowska. Zarys dziejów osadnictwa do końca XVIII wieku*, Kraków 1992.
13. Pomykański H., *Zarys dziejów Słomnik do końca XVI wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP”, z. 35, „Prace Historyczne V”, 1970.
14. Urban W., *Epizod reformacyjny*, Kraków 1988.
15. Weymann S., *Cła i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*, Poznań 1938.
16. Wiśniewski J., *Dekanat miechowski*, Radom 1917.
17. Wyrozumski J., *Dzieje Krakowa t. I*, Kraków 1992.